

Dr Mario Reljanović,
Naučni saradnik,
Institut za uporedno pravo (Srbija)

INTERSEKCIJSKA I VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA DEVOJČICA I ŽENA SA INVALIDITETOM U OBRAZOVANJU I PRI ZAPOŠLJAVANJU: OBAVEZE DRŽAVA POTPISNICA PREMA ČLANU 6. KONVENCIJE O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM

Apstrakt

Članom 6. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom obuhvaćena je višestruka diskriminacija devojčica i žena sa invaliditetom. Njime se državama potpisnicama nameće obaveza da preduzmu 'sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile potpun razvoj, napredak i osposobljavanje žena da bi im se garantovalo vršenje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda sadržanih u ovoj konvenciji'. Ove obaveze predmet su detaljnijeg razmatranja u Opštem komentaru broj 3 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom od 2016. godine.

Istraživanje je fokusirano na dva specifična cilja. Prvi je da se analiziraju i na detaljan način obrade potencijalne obaveze država na osnovu člana 6. Konvencije. Drugi cilj je usmeren na kritičko posmatranje praktičnih aktivnosti koje su države preduzele u pogledu ispunjenja navedene obaveze.

Osnovni istraživački zadaci postavljeni su u skladu sa opisanim ciljevima: da se ispita neophodnost proaktivnog delovanja država i sankcionišu intersekcijaska i višestruka diskriminacija devojčica i žena sa invaliditetom, odnosno kontinuirani napor i dinamična reakcija na intersekcijasku i višestruku diskriminaciju; da se preispita realnost postizanja dualne pozicije države koja istovremeno mora normirati pravni okvir zaštite od diskriminacije i deluje merama koje su usmerene ka povećanju vidljivosti, odnosno merama koje moraju da postignu cilj faktičke jednakosti devojčica i žena sa invaliditetom.

Istraživanje je ograničeno na diskriminaciju u oblastima obrazovanja i zapošljavanja, imajući u vidu obim ovog rada, kao i činjenicu da se ove dve komponente funkcionalno prepliću, kao i da su indikativne za uočavanje dobrih i loših praksi, sistemske i strukturne diskriminacije.

Ključne reči: Devojčice i žene sa invaliditetom; Intersekcijaska i višestruka diskriminacija; Pravo na obrazovanje; Pravo na rad; Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.

I UVODNA RAZMATRANJA

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (u daljem tekstu: *CRPD*, Konvencija) jedan je od najšire prihvaćenih međunarodnih instrumenata, sa 185 ratifikacija.¹ Članom 6. Konvencije obuhvaćena je višestruka diskriminacija devojčica i žena sa invaliditetom. Njime se državama potpisnicama nameće obaveza da preduzmu „sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile potpun razvoj, napredak i osposobljavanje žena da bi im se garantovalo vršenje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda sadržanih u ovoj konvenciji“. Ove obaveze predmet su detaljnijeg razmatranja u Opštem komentaru broj 3 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom od 2016. godine.

Istraživanje je fokusirano na dva specifična cilja. Prvi je da se analiziraju i na detaljan način obrade potencijalne obaveze država na osnovu člana 6. Konvencije. Drugi cilj je usmeren na kritičko posmatranje praktičnih aktivnosti koje su države preduzele u pogledu ispunjenja navedene obaveze.

Osnovni istraživački zadaci postavljeni su u skladu sa opisanim ciljevima: da se ispita neophodnost proaktivnog delovanja država i sankcionišu interseksijska i višestruka diskriminacija devojčica i žena sa invaliditetom, odnosno kontinuirani napor i dinamična reakcija na interseksijsku i višestruku diskriminaciju; da se preispita realnost postizanja dualne pozicije države koja istovremeno mora normirati pravni okvir zaštite od diskriminacije i deluje merama koje su usmerene ka povećanju vidljivosti, odnosno merama koje moraju da postignu cilj faktičke jednakosti devojčica i žena sa invaliditetom.

Kritička analiza ima za cilj da ukaže na dobre i loše prakse primene nacionalnih mehanizama suzbijanja interseksijske diskriminacije devojčica i žena sa invaliditetom, odnosno na kapacitete, strategije i akcije država da percipiraju i preveniraju ovu vrstu diskriminacije. U tu svrhu će se uglavnom koristiti normativni metod ali i metod studije slučaja. Istraživanje je ograničeno na diskriminaciju u oblastima obrazovanja i zapošljavanja, imajući u vidu obim rada, kao i činjenicu da se ove dve komponente funkcionalno prepliću, kao i da su indikativne za uočavanje sistemskih i strukturnih problema koji dovode do (nesankcionisane) interseksijske i višestruke diskriminacije. U daljem tekstu će se pod izrazom „žene sa invaliditetom“ podrazumevati i devojčice sa invaliditetom, u skladu sa Opštim komentarom 3 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.

II UKRŠTANJE IDENTITETA I INTERSEKCIJSKA DISKRIMINACIJA ŽENA U OBRAZOVANJU I PRI ZAPOŠLJAVANJU

Višestruka i interseksijska diskriminacija rezultat je neopravdanog različitog tretmana lica po nekoliko različitih ličnih svojstava istovremeno, od-

1 Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 42/2009. Stanje ratifikacija navedeno je na dan 6.5.2022. Lista ratifikacija dostupna je na: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>.

nosno ukrštanja identiteta koji podstiču stereotipe i predrasude, što rezultira negiranjem prava na jednakost i ravnopravnost u više socijalnih sfera istovremeno (Fredman to naziva „sinergijskim razlikovanjem“²). Tako žene sa invaliditetom trpe posledice kako stereotipnog rodnog ponašanja, tako i stereotipnog ponašanja prema osobama sa invaliditetom. One su češće izložene nasilju, uključujući i porodično nasilje, i njima se u najvećoj meri uskraćuju pravo na obrazovanje, zapošljavanje odnosno pristup tržištu rada, kao i na korišćenje zdravstvenih usluga.³

U korenu ovakve vrste diskriminacije su pogrešna i neutemeljena verovanja o osobinama žena i osoba sa invaliditetom. Kako se ističe u izveštaju Komiteta za ukidanje diskriminacije žena⁴, svaki pojedinac istovremeno vrši nekoliko društvenih uloga, u kojima se nalazi prema nekom ličnom svojstvu koje poseduje. Ove uloge, identiteti, omogućavaju mu da ostvari neke aspekte svoje biološke ili društvene ličnosti i kao takve su nerazdvojne od samog pojedinca bez ozbira na to da li su urođene ili izabrane, odnosno da li su stvorene svojevolsjno ili kao nužna posledica okolnosti u kojima pojedinac živi i razvija se.⁵ One međutim mogu dovesti do diskriminacije lica, u i tom slučaju neće biti predispozicija već prepreka za ostvarivanje određenog prava, odnosno realizaciju određene društvene potrebe ili funkcije. Kod žena sa invaliditetom ukrštaju se identiteti koji su već pojedinačno izloženi različitim tretmanu u društvu – rodnoj neravnopravnosti i marginalizaciji osoba sa invaliditetom. Ovakva zabrinjavajuća situacija dodatno se pogoršava ukoliko se na primer radi o ženama koje dolaze iz ruralnih i slabije razvijenih područja, iz sredina u kojima je dominantno partijarhalno shvatanje podele rodni uloga, ili ako su u pitanju žene pripadnice seksualnih manjina.

Rasprostranjenost višestruke diskriminacije proističe i iz činjenice da se ženama sa invaliditetom često uskraćuju različita prava koja su formalno garantovana kao funkcionalna predispozicija za ravnopravno ostvarivanje određenih ljudskih prava. Pa se tako u odnosu na njihov rodni identitet javljaju: tradicionalna shvatanja da se ženama ne treba dozvoliti visoko obrazovanje, ili čak obrazovanje uopšte, zbog njihove uloge u porodici i domaćinstvu; predrasude pri zapošljavanju koje su vezane za planiranje porodice i porodične dužnosti žena; nevidljive prepreke u napredovanju koje su utemeljene u stereotipnom posmatranju žena kao manje sposobnih da se nađu na rukovodećim mestima; nejednakost zarada, odnosno negacija standarda „jednaka zarada

2 Sandra Fredman, *Discrimination Law* (2011), 139. Navedeno prema: Meghan Campbell, “CEDAW and Women’s Intersecting Identities: A Pioneering Approach to Intersectional Discrimination”, *Oxford University Working Paper* Vol. 2, No. 3, February 2016, 8.

3 *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, General Assembly A/67/150 od 3.8.2012., 6–7.

4 Meghan Campbell, *op. cit.*, 7.

5 U feminističkom promišljanju višestruke diskriminacije žena se veoma dobro identifikuje kao pojava „slojevitih identiteta“, koji nastaju kao posledica socijalnih odnosa, istorijskih prilika i načina delovanja struktura na vlasti. Association for Women’s Rights in Development, ‘Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice’, *Women’s Rights and Economic Change* No. 9, August 2004, 2.

za jednaku vrednost uloženog rada“; diskriminacija po osnovu trudnoće i nakon povratka sa porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta⁶, i tako dalje. Kao osobe sa invaliditetom, žene se susreću sa dodatnim problemima: segregaciji u obrazovanju i onemogućavanju učenja u redovnom obrazovnom sistemu; uvreženim shvatanjima da ne mogu uopšte ili ne mogu dovoljno kvalitetno obavljati (bilo koji) posao; da je njihov rad manje vredan jer su manje efikasne, i tako dalje. Trebalo bi pomenuti i pravo na razumno prilagođavanje kao jedno od osnovnih prava osoba sa invaliditetom kako kada je reč o obrazovanju, tako i kada je reč o zapošljavanju i korišćenju različitih javnih usluga, koje je često uskraćeno u potpunosti ili je samo formalno proklamovano dok njegova implementacija faktički izostaje. Ovo su svakako osnovni problemi kada je reč o aktivnoj ulozi države, koja bi morala da usvoji i implementira standarde dostupnosti osobama sa invaliditetom u najširem mogućem obimu.

Jedna od dimenzija koje neće biti u direktnom fokusu daljeg istraživanja ali je vredna pomena, jeste odnos ukupnog kvaliteta života žene sa invaliditetom i ostvarivanja prava na obrazovanje i zapošljavanje. Žene koje trpe porodično nasilje najčešće neće dobiti priliku da se obrazuju, kao ni da se zaposle. Specijalna izvestiteljka za nasilje prema ženama Rashida Manjoo sasvim pravilno primećuje: „Žene sa invaliditetom koje su žrtve nasilja u većem su riziku od nezaposlenosti zato što bi nasilnici mogli da ih uznemiravaju ili zastrašuju na radnom mestu, uznemiravaju druge zaposlene, ili ih spreče da uopšte odu na posao, kao mehanizam kontrole koji može rezultirati gubitkom zaposlenja.”⁷ Važno je dakle primetiti da je ukupan položaj žena sa invaliditetom determinisan nizom faktora koji se odnose na podršku sredine, ili odsustvo iste, materijalno stanje, finansijsku samostalnost, i slično. Oni moraju u svakom trenutku biti uzeti u obzir u celom kontekstu reagovanja države u skladu sa obavezama iz člana 6. CRPD – da bi se omogućilo istinsko i efikasno ostvarivanje prava za obrazovanje i zapošljavanje, potrebno je preduzeti daleko veći broj koordinisanih i komplementarnih mera podrške ženama sa invaliditetom, nego što su one koje su ograničene na ove dve specifične oblasti. U tom smislu je važno ukazati i na interseksijsku prirodu ovog nasilja, koje potiče iz različitih pobuda ali istovremeno utiče na mnoge sfere života.⁸ Jasno je da su Frohmader, Dowse i Didi u potpunosti u pravu kada konstatuju da država može dozvoliti nasilje propuštanjem da ga normira na adekvatan način, ili propuštanjem da primeni normativni okvir koji je usvojen.⁹

6 U odnosu na ovu vrstu diskriminacije, videti uporednu analizu u: Jovana Rajić Čalić, „Posebna zaštita žene za vreme trudnoće, porodijskog odsustva i odsustva radi nege deteta u Srbiji i u uporednom pravu“, *Radno i socijalno pravo*, 2/2019, Udruženje za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije, 337–353.

7 Human Rights and Disabled Persons (United Nations publication, Sales No. E.92.XIV.4), citirano prema: *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, op. cit., 17.

8 Carolyn Frohmader, Leanne Dowse and Aminath Didi, *Preventing Violence against Women and Girls with Disabilities* (2015), 9.

9 *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, op. cit., 10.

III ČLAN 6. CRPD I OPŠTI KOMENTAR 3. KOMITETA ZA PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

Član 6. CRPD glasi:

Žene sa invaliditetom

1. Države strane ugovornice su svesne toga da su žene i djevojke sa invaliditetom izložene višestrukoj diskriminaciji i u tom pogledu će preduzeti mere kako bi im obezbedile potpuno i ravnopravno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda.

2. Države strane ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mere kako bi obezbedile potpun razvoj, napredak i osposobljavanje žena da bi im se garantovalo vršenje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda sadržanih u ovoj konvenciji.

U Opštem komentaru broj 3, Komitet za prava osoba sa invaliditetom (u daljem tekstu: Komitet) jasno naglašava da upotrebljeni izraz „žene“ (engl. *women*) podrazumeva i obuhvata i odrasle žene i djevojčice. Dalje, dok izraz „pol“ (engl. *sex*) podrazumeva biološko određenje, izraz „rod“ (engl. *gender*) upućuje na karakteristike (uloge) koje društvo ili kultura jedne zemlje označava kao muške ili ženske. Komitet se osvrnuo i na neke druge pojmove koji se koriste u CRPD. Višestruka diskriminacija je situacija u kojoj osoba može iskusiti diskriminaciju po dva ili više osnova istovremeno, na način da je rezultat takve diskriminacije naglašeniji nego da se ona dešava samo po jednom od osnova. Interseksijska diskriminacija sa druge strane podrazumeva situacije u kojima dolazi do interakcije između nekoliko osnova za diskriminisanje, tako da oni funkcionišu zajedno i međusobno su neodvojivi.¹⁰

Komitet jasno izražava nužnost aktivnog pristupa antidiskriminacionim merama koje će uspostaviti jednakost i ravnopravnost žena sa invaliditetom. U tom smislu se zahteva od država da iskorače dalje od formalnog uzdržavanja od diskriminatornog postupanja i ukazuje se da one moraju usvojiti mere aktivne podrške ženama sa invaliditetom u cilju njihovog razvoja i osnaživanja.¹¹ Funkcionalna povezanost člana 6. odnosno obaveza koje se nameću državama na ovaj način, i ostatka teksta CRPD, prema Komitetu je evidentna i nezaobilazna o njegovom tumačenju: „Član 6. služi kao alat za tumačenje pristupa odgovornostima država članica širom Konvencije, da promovišu, štite i ispunjavaju ljudska prava žena i djevojčica sa invaliditetom, iz pristupa zasnovanog na ljudskim pravima i razvojne perspektive.“¹²

Da bi se postigao cilj razvoja, napredovanja i osnaživanja žena sa invaliditetom, koji je praktično zacrtan u članu 6. stavu 2. CRPD, potrebno je da države preduzmu sve potrebne mere kako bi osigurale pretpostavke da žene

10 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General comment No. 3 (2016), Article 6: Women and girls with disabilities*, CRPD/C/GC/3, 2, para. 4.

11 *Ibid.*, 2, para. 7.

12 *Ibid.*, 2–3, para. 7.

sa invaliditetom mogu da uživaju sva ljudska prava na ravnopravan način, odnosno na način koji ih praktično izjednačava u uživanju prava sa muškom populacijom, kao i ženskom populacijom bez invaliditeta. Mere koje se odnose na obrazovanje i zapošljavanje, smatraju se merama u domenu ekonomskog osnaživanja žena.¹³

„Države članice Konvencije imaju obavezu da poštuju, štite i ispunjavaju prava žena sa invaliditetom prema članu 6. i svim drugim materijalnim odredbama, kako bi im se garantovalo uživanje i ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ove dužnosti podrazumevaju preduzimanje pravnih, političkih, administrativnih, vaspitnih i drugih mera.“¹⁴ Komitet u ovom smislu ne odstupa od klasične podele obaveza države prilikom stvaranja preduslova za nesmetano vršenje nekog ljudskog prava. Država se najpre mora *uzdržati* od mešanja u vršenje prava, njegovim neopravdanim uslovljavanjem ili ograničavanjem koje u praksi obesmišljava njegovo postojanje i otežava njegovu realizaciju. Pravni okvir, kao i praksa njegove primene, moraju biti takvi da omoguće svima uživanje prava na jednak i ravnopravan način. Osim pasivnog ponašanja, država mora u određenim situacijama i u odnosu na pojedina prava da ima i aktivnu ulogu. Ta uloga se odnosi na dva aspekta njenog delovanja. Najpre, država mora zaštititi titulara prava, kako bi ona/on mogli neometano da ga uživaju bez ograničavanja trećih strana. Ova obaveza se funkcionalno nastavlja na prvu. Dok je kod uzdržavanja država dužna da pasivno omogući vršenje prava odnosno da ne čini ništa što bi moglo onemogućiti ili ugroziti vršenje prava, kod *zaštite* je dužna da to čini na aktivan način, otklanjajući okolnosti i delovanja koja negiraju ili ugrožavaju vršenje prava. Zaštita se takođe ne svodi samo na ustanovljen normativni okvir zaštite prava, već i na njegovo efikasno sprovođenje tako da može opravdati svoju svrhu i tako da igra aktivnu ulogu u ostvarivanju prava uprkos potencijalnim štetnim uplivima sa treće strane. Zaštita dakle omogućava titularu neometano vršenje prava u praksi, odnosno brzo reagovanje i stvaranje uslova da se pravo efektivno vrši u okolnostima kada neka treća strana svojim delovanjem privremeno ugrozi ili obustavi vršenje prava, suprotno propisima. Konačno, treća uloga – istovremeno i dužnost – države u pogledu stvaranja uslova za vršenje nekog ljudskog prava, funkcionalno je povezana sa prethodne dve dužnosti i svodi se na *aktivno delovanje* države kako bi se omogućili preduslovi za vršenje prava. Ono se razlikuje od prethodne dve obaveze jer je ovde država aktivna (za razliku od prve grupe obaveza gde je pasivna) da bi svojim pozitivnim delovanjem (a ne sprečavanjem negativnog delovanja treće strane kao što je slučaj kod druge grupe obaveza) načinila preduslove da se neko pravo zaista uživa na način i u kvalitetu koji je zamišljen prilikom njegovog normiranja na međunarodnom i nacionalnom nivou. Kvalitet uživanja pra-

13 One su komplementarne merama koje su usmerene da postignu njihovu participaciju u drugim oblastima društva, kao što su kultura, sport, politika, zdravstvena zaštita. *Ibid.*, 7, para. 21.

14 *Ibid.*, 8, para 24.

va podrazumeva i ravnopravnost u njegovom vršenju, kao i kreiranje potencijala pomoću kojih dolazi do potpunog i efektivnog vršenja prava. Na ovo upozorava i Komitet, razmatrajući položaj i ulogu države u postupku ostvarivanja prava žena sa invaliditetom, a u kontekstu implementacije člana 6. *CRPD*. „Države članice moraju usvojiti pristup dvostrukog koloseka: (a) sistematskim uključivanjem interesa i prava žena i devojčica sa invaliditetom u sve nacionalne akcione planove, strategije i politike koje se tiču žena, detinjstva i invaliditeta, kao i u sektorske planove koji se tiču, na primer, rodna ravnopravnost, zdravlje, nasilje, obrazovanje, političko učešće, zapošljavanje, pristup pravdi i socijalnoj zaštiti; i (b) preduzimanje ciljanih i praćenih akcija koje su posebno usmerene na žene sa invaliditetom.“¹⁵

Trebalo bi napomenuti da država nije ograničena na slučajeve zaštite od diskriminacije koju počinje njeni organi i institucije; zaštita je univerzalna i opšta, a ukoliko ne pruži zadovoljavajući stepen zaštite država može biti odgovorna za svoje nečinjenje u situaciji kada se od nje očekuje upravo suprotno. Ovaj princip ustanovljen je Opštom preporukom broj 19 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, koji je konstatovao da su države odgovorne i za postupanja privatnih entiteta ako je diskriminacija posledica propuštanja države da sa dužnom pažnjom pristupi prevenciji kršenja prava, ili da istraži i sankcioniše kršenje i dodeli naknadu štete žrtvama.¹⁶

Komitet u Opštem komentaru broj 3 dalje ukazuje na povezanost člana 6. sa članovima 24. koji se odnosi na pravo na obrazovanje i člana 27. koji se odnosi na pravo na zapošljavanje i rad.

U odnosu na član 24. Komitet ističe da se u oblasti obrazovanja ukrštaju klasični rodni stereotipi, kao što je davanje većeg značaja obrazovanju dečaka nego devojčica, sa nizom drugih stereotipa i prepreka sa kojima se devojčice susreću u najranijem, školskom dobu, usled čega u značajno manjem procentu stižu određeni stepen obrazovanja: dečji brakovi, ženske porodične dužnosti, žene u ulogama porodičnog negovatelja, ali i sa stereotipima u samom obrazovanom sistemu (udžbenicima, stavovima nastavnika) i sa nedovoljno prilagođenim školskim prostorijama (na primer nedostatak prostorija i materijala za menstrualnu higijenu).¹⁷ Borba za ostvarivanje prava na obrazovanje devojčica sa invaliditetom u mnogim krajevima sveta je i borba sa predrasudama zbog kojih se ovoj deci odriče svaka budućnost.¹⁸

15 *Ibid.*, para. 27.

16 *In-depth study on all forms of violence against women*, Report of the Secretary-General, General Assembly A/61/122/Add.1, 6.7.2006, 73, para. 257.

17 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *op. cit.*, 16, para. 56. i dalje (para. 36): „...dečji brak doprinosi većoj stopi napuštanja škole i ranim i čestim porođajima. Devojčice sa invaliditetom doživljavaju društvenu izolaciju, segregaciju i eksploataciju unutar porodice, uključujući isključenje iz porodičnih aktivnosti, sprečenost da napuštaju dom, prisiljavanje da obavljaju neplaćene kućne poslove i zabranu pohađanja škole.“

18 Za primere iz Burkine Faso, Nigera i Malija, videti: Handicap International (Humanity & Inclusion), *Education, girl, disability: an equation to solve, Ensuring the right to education for girls with disabilities in the Sahel*, Factsheet January 2021.

U odnosu na zapošljavanje i član 27. CRPD, Komitet naglašava da se žene sa invaliditetom pored opštih prepreka sa kojima se osobe sa invaliditetom generalno suočavaju kada pokušavaju da ostvare svoje pravo na rad, suočavaju i sa jedinstvenim preprekama za ravnopravno učešće na radnom mestu, uključujući seksualno uznemiravanje i nejednaku platu, nedostatak mogućnosti obeštećenja zbog pretrpljene diskriminacije, kao i različite fizičke, informacione i komunikacione barijere.¹⁹

Komitet naglašava nekoliko osnovnih načina da država ispunjava svoje obaveze prema članu 6. CRPD: ukidanje diskriminatornih propisa i donošenje novih antidiskriminatornih propisa; usaglašavanje prakse primene propisa sa novodonetim propisima i načelima jednakosti i ravnopravnosti; rešavanje svih problema koji se tiču postojećih prepreka kako bi žene sa invaliditetom uživale svoja osnovna prava na jednak i ravnopravan način; prikupljanje statističkih i drugih podataka koji su od važnosti za implementaciju pravnog okvira i donetih mera, kako bi se one usavršile i prilagodile faktičkim okolnostima na terenu; komunikacija i saradnja sa drugim nacionalnim i međunarodnim akterima na poboljšanju položaja žena sa invaliditetom, odnosno podrška stvaranju mreža ovih organizacija i institucija.²⁰

Opšti komentar broj 3 ne sadrži konkretne mere koje se odnose na dostizanje jednakosti i ravnopravnosti žena sa invaliditetom u pogledu obrazovanja i zapošljavanja. Međutim, pojedine mere koje Komitet navodi jasno (ponekad i primarno) se mogu primeniti upravo na ove oblasti diskriminacije. Takođe, tamo gde Komitet navodi specifične primere kršenja određenih prava žena sa invaliditetom, odnosno modalitete njihove diskriminacije, jasno se može videti koje mere država može, odnosno mora, preduzeti da bi takve negativne prakse sprečila, ili otklonila njihove posledice.

Tako u paragrafu 15 Komitet naglašava značaj razumnog prilagođavanja potrebama žena sa invaliditetom. Ono se može primeniti na dostupnost javnih objekata (na primer suda ili zdravstvene ustanove), kao i na druge oblasti društvenog života²¹, ali je svakako funkcionalno vezano za dostupnost institucija obrazovanja i rada, kao i uređenost prostora za učenje i rad. U komentaru Opšteg komentara broj 3, koji je izradila organizacija *Women Enabled International*, standard razumnog prilagođavanja navodi se uz primer prilagođavanja radnih prostorija na način da žena sa invaliditetom može da doji dete²². Važno je napomenuti i da Komitet u pomenutom paragrafu 15 Opšteg

19 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *op. cit.*, 16–17, para. 58.

20 *Ibid.*, 17–19, para. 62.

21 Razumno prilagođavanje nastalo je na temeljima unapređenja vršenja religijskih prava pojedinaca, da bi se zatim proširilo i na druge oblasti, a naročito postalo značajno u odnosu na domen rada. Videti: Jovana Rajić Čalić, Miloš Stanić, „Nošenje verskih obeležja na radnom mestu, razumno prilagođavanje i slučaj Eveida“, u: *Beogradski ustavnopravni forum: Preispitivanje klasičnih ustavnopravnih shvatanja u uslovima savremene države i politike* (ur. Miroslav Đorđević), 2021, 363–373.

22 *Women Enabled International Guide to CRPD General Comment No. 3: Women and Girls with Disabilities*, 2017, 2. Ovaj primer naveden je i od strane Komiteta u Opštem komentaru 3, 5, para. 15.

komentara ukazuje da odsustvo razumnog prilagođavanja može predstavljati ne samo kršenje člana 6. CRPD već i člana 5. u delu koji se odnosi na principe jednakosti i zabrane diskriminacije. Drugim rečima, svesno zanemarivanje obaveza iz člana 6. od strane države, koje dovede do kršenja člana 5. – može predstavljati sistemsku ili strukturnu diskriminaciju.²³

Dalje, Komitet u nekoliko situacija prepoznaje razne vrste diskriminacije koje se mogu dogoditi ženama u oblasti rada a koje su uzrokovane nedostatkom razumnog prilagođavanja u drugim oblastima, kao što je na primer situacija u kojoj žena sa invaliditetom ne može da ostvari pravo na razumno prilagođavanje na radnom mestu jer nema pristup medicinskoj ustanovi kod koje bi pribavila odgovarajuću medicinsku dokumentaciju.²⁴

Važno je napomenuti i da Komitet sasvim pravilno uočava postojanje takozvane diskriminacije prema asocijaciji, kada sama osoba ne poseduje određeno svojstvo ali se vezuje za drugo lice koje poseduje svojstvo u odnosu na koje su razvijene predrasude koje dovode do diskriminacije. U slučaju žena moguće je na takvim primerima uočiti i višestruku diskriminaciju, na primer poslodavac ne želi da zaposli ženu koja ima dete sa invaliditetom, pretpostavljajući da će se ona brinuti o detetu kao i da će zdravstveno stanje deteta uzrokovati njena češća odsustva sa rada, nego što bi to bio slučaj sa drugim zaposlenima.²⁵

Komitet naglašava suštinsku povezanost CRPD (i naročito člana 6.) sa Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (u daljem tekstu: CEDAW).²⁶ Ova veza prepoznata je uzajamno u domenu višestruke i intersekcijske diskriminacije. U opštem komentaru 28 Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena naglašava neraskidivu povezanost u diskriminaciji po više osnova istovremeno.²⁷

Konačno, Dubinska studija o oblicima nasilja nad ženama UN²⁸ skreće pažnju na još jedan važan aspekt kada je reč o diskriminaciji žena, uključujući

23 Videti Opšti komentar broj 2 Komiteta u odnosu na član 9. CRPD: CRPD General Comment No. 2 (CRPD/C/GC/2), General comment No. 2 (2014), Article 9: Accessibility. Samu strukturnu i sistemsku diskriminaciju Komitet definiše u Opštem komentaru, para. 17(e): „Strukturalna ili sistemska diskriminacija su skriveni ili očigledni obrasci diskriminatornog institucionalnog ponašanja, diskriminatorne kulturne tradicije, društvene norme i/ili pravila.“ Navodi se dalje da takvi štetni stereotipi najčešće dovode do zatvaranja tržišta rada ženama sa invaliditetom za obavljanje pojedinih profesija. Više o pojmu strukturne diskriminacije u: Milica V. Matijević, *Substantive Equality and the Limits of Law*, PhD dissertation, Faculty of Law, University of Florence, Florence 2018, 132–139.

24 Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *op. cit.*, 6, para. 17(d).

25 *Ibid*, para 17(c).

26 CEDAW, čl. 1.

27 CEDAW Committee, General Recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, UN Doc. CEDAW/C/ GC/28, 16 December 2010, para 18. Citirano prema: Ivona Truscan and Joanna Bourke-Martignoni, 'International Human Rights Law and Intersectional Discrimination', *The Equal Rights Review*, Vol. 16, 2016, 124.

28 Report of the Secretary-General, *op. cit.*, 68, paras. 233-234.

jući i žene sa invaliditetom gde je prema nekim izveštajima još izraženiji problem seksualnog uznemiravanja. S pravom se konstatuje da je u većini država (nepouzdana) izvor informacija o seksualnom uznemiravanju na radu ministarstvo nadležno za rad, kao i da u onim državama u kojima seksualno uznemiravanje nije posebno inkriminisano kao nedozvoljeno, podaci o njemu ne postoje. I više od toga, tamo gde postoje zvanični podaci realno je očekivati da oni ne otkrivaju pravu sliku o obimu problema, odnosno da seksualnog uznemiravanja ima daleko više od onoga što je zvanično prijavljeno.²⁹ U tom kontekstu se jasno konstatuje obaveza država da formiraju normativni okvir ali i prate njegovu primenu, odnosno preduzmu mere za efikasno sankcionisanje počinilaca sa jedne strane i osnaživanje i ohrabrivanje žena da prijave slučajeve seksualnog uznemiravanja sa druge strane. Kroz problem seksualnog uznemiravanja moguće je dakle sagledati sva tri aspekta delovanja države kako bi ispunila zahteve iz člana 6. *CRPD*, a naročito u odnosu na elemente efikasne zaštite i stvaranja preduslova za nesmetano uživanje prava.

Čini se da je u trojstvu uzdržavanje – zaštita – aktivno delovanje, najznačajniji segment obaveza države upravo u poslednjoj komponenti. Iako suštinski ne navodi konkretne primere aktivnosti i mera koje se mogu smatrati zadovoljavajućim, Komitet kroz Opšti komentar 3 ukazuje na nekoliko važnih aspekata:

- Višestruka diskriminacija žena sa invaliditetom postoji, ona je uglavnom neprepoznata i nije posebno targetirana, i takvo stanje predstavlja jedan od osnovnih početnih zadataka država potpisnica *CRPD* – normirati višestruku diskriminaciju i posvetiti pažnju intersekcijskoj diskriminaciji žena sa invaliditetom.
- Mere koje će biti preduzete u konkretnom slučaju zavise od okolnosti u kojima se diskriminacija odvija. Svakako je važno primetiti relacije koje uvek postoje: na primer, vezu između porodičnog nasilja i uskraćivanja prava na rad; vezu između dečjih brakova i uskraćivanja prava na obrazovanje; i slično.
- Preduzete mere moraju imati normativnu osnovu i to je nesumnjivo. Zakonodavac međutim može predvideti samo opšti okvir antidiskriminacionog delovanja, koji se zasniva na međunarodnim standardima poštovanja i uživanja ljudskih prava. Sociološki, kulturološki, i drugi aspekti utiće značajno na izbor mera i njihovo prilagođavanje konkretnim slučajevima. Koja god mera da bude izabrana, važno je da bude efikasna i efektivna.
- Osim mera u pojedinačnim slučajevima, potrebno je raditi na promeni svesti onih koji su u poziciji da diskriminišu. Ove mere neće se razlikovati od bilo kojih drugih antidiskriminacionih mera. Međutim, kod višestruke intersekcijske diskriminacije od presudne je važ-

---

29 Ovo je svakako slučaj i u Srbiji. Videti: Marija Babović i Mario Reljanović, *Seksualno uznemiravanje u Republici Srbiji*, OEBS, 2020, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf>, 27–28.

nosti delovati u više pravaca istovremeno, uz potpuno razumevanje položaja diskriminisane grupe i predrasuda koje su efektivno dovele do neopravdanog različitog tretmana. Svaka od ovih mera upućena je uobičajeno najširoj grupi slušalaca, opštoj populaciji. One međutim po pravilu sadrže i posebne poruke za pojedince koji podržavaju stereotipe koji se žele izmeniti – i upravo u ovom delu se mora učiniti sve da se u takvim porukama sadrže ključni elementi adresirani na više faktora (indentiteta) koji su relevantni za promenu načina razmišljanja.

Ovako postavljene mere svakako deluju opšte i kao što je već rečeno to je posledica raznolikosti socijalnih podloga na kojima moraju da budu primenjene. One se ipak mogu konkretizovati kroz različite prakse država.

IV KONKRETIZACIJA OBAVEZA DRŽAVE U OBLASTI OBRAZOVANJA I ZAPOSŁJAVANJA

Kada se promišlja o tome kako se suprotstaviti intersekcijnskoj i višestrukoj diskriminaciji, obično se napominje nužnost „obrnutog“ razmišljanja. Umesto razmatranja posledica činjenja ili nečinjenja, određenih faktora koji dovode do diskriminacije, treba se zapitati kako žene i muškarci zapravo žive svoje živote sa višestrukim identitetima.³⁰ Ovo praktično znači da se istraživanje o diskriminaciji žena sa invaliditetom fokusira na niz socijalnih faktora koji (u početku) ne uključuju lična svojstva roda i invaliditeta. Kreće se od socijalne slike pojedinke koja se gradi na osnovu njenog materijalnog statusa, sredine u kojoj živi, dostupnosti javnih usluga, pripadnosti drugim ranjivim grupama (migrantima, seksualnim manjinama, i slično). Kada se njen položaj definiše na osnovu ovih parametara, razmatraju se i ona osnovna lična svojstva koja želimo da istražimo. U Jordanu je, na primer, pismenost i stopa zaposlenosti žena generalno niska ali ona dodatno opada kada se posmatraju žene u ruralnim područjima, a još više kada te žene imaju i umanjenu radnu sposobnost, odnosno neku vrstu invaliditeta.³¹ Ovakav specifičan pristup daje nam mogućnost da se suočimo sa čitavom lepezom faktora koji utiču na ukupan položaj žene sa invaliditetom; parcijalno i pojedinačno identifikovane negativnih faktora ne može dati odgovarajuće rezultate.³² Tako se dolazi

30 Association for Women's Rights in Development, *op. cit.*, 5.

31 Ove podatke je moguće pronaći u: United Nations Economic and Social Commission for Western Asia, *Mapping Inequity: Persons with Physical Disabilities in Jordan*, 2010, 38, a preuzeti su i interpretirani prema: Stefanie Ziegler, *Desk study on the intersection of Gender and Disability in international development cooperation* (2014), 45.

32 Na primer, ukoliko ustanovite kvote za zapošljavanje žena sa invaliditetom, to se može smatrati merom koja će doprineti poboljšanju njihovog položaja na tržištu rada, odnosno većoj potražnji za njihovim radom. Međutim ukoliko prethodno ne obezbedite da se žene sa invaliditetom adekvatno pripreme za konkurentno pojavljivanje na tržištu rada, pre svega kroz obrazovanje i stručno usavršavanje, ne samo da nećete mnogo doprineti njihovom ekonomskom osnaživanju već će takve žene biti unapred osuđene na rad na najbazičnijim poslovima, po pravilu izuzetno slabo plaćenim i u izuzetno nepo-

do nužnog zaključka da je interseksijski pristup zapravo istovremeno i način opažanja višestruke diskriminacije ali i način delovanja protiv nje koji se suštinski razlikuje od klasičnog jednodimenzionalnog pristupa posmatranja kvaliteta uživanja ljudskih prava.³³ Ili drugim rečima, kada se osmišljavaju mere koje bi trebalo da doprinesu ravnopravnosti žena sa invaliditetom, postupak je dvostepen: one se moraju uključiti u sve aktivnosti a posebne aktivnosti se moraju kreirati samo za njih.³⁴

Takav pristup očekuje se i od država-potpisnica *CRPD* u implementaciji člana 6. Komitet je u zaključnim razmatranjima u izveštajnim ciklusima pojedinačnih država potpisnica, uglavnom potencirao slične preporuke.³⁵

Prva grupa preporuka odnosi se na formiranje efikasnog sistema reagovanja na kršenje prava žena sa invaliditetom.³⁶ Obaveza država da ustanove normativni i strateški okvir delovanja protiv diskriminacije ne daje uvek rezultate kada je reč o interseksijskoj diskriminaciji. Jednodimenzionalnost pristupa zakonodavaca očigledna je čak i u razvijenim državama koje imaju antidiskriminatornu normativnu tradiciju. Tako na primer Nacionalna strategija za osobe sa invaliditetom Australije ne prepoznaje rodnu komponentu, što dovodi do situacije da zakonodavstvo, politika i različite socijalne službe imaju tendenciju da percipiraju žene sa invaliditetom kao izdvojenu ranjivu grupu, čije su potrebe izuzetne ili dodatne u odnosu na centralnu agendu prevencije³⁷ umesto kao grupu pojedinki čiji različiti identiteti mogu da se

voljnim uslovima rada, što će samo multiplicirati njihovo dalje osiromašenje i sprečiti njihovo provođenje iz kategorije socijalno ugroženih u kategoriju socijalno zbrinutih radnika.

- 33 Vivian M. May, *Pursuing Intersectionality. Unsettling Dominant Imaginaries* (2015), 82. Navedeno prema: Ivona Truscan and Joanna Bourke-Martignoni, *op. cit.*, 105.
- 34 Cristina López Mayher, *Bridging the Gap II: The Empowerment of Women and Girls with Disabilities, A Compilation of Implemented Activities and Identified Best Practices 2018-2020* (2021), 9. Više o antidiskriminacionim merama u oblasti rada u *pristupnim pregovorima Republike Srbije sa EU u okviru poglavlja 19 i 23*, u: Nataša Mrvić Petrović i Nikolina Grbić Pavlović (ur.), „Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama (*Acquis Communautaire*) Evropske unije – stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih (III međunarodni naučni skup)“, Banja Luka, 2019, 197–214.
- 35 U istraživanju su obrađena ona zaključna razmatranja Komiteta koja su kasnije višestruko pominjana u različitim izveštajima drugih tela UN, a koja sadrže osvrte na neka osnovna i ključna pitanja kada je reč o odnosu država potpisnica Konvencije prema obavezama iz člana 6., kao i povezanih čl. 24. i 27. koji se odnose na obrazovanje, odnosno zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Pored njih, obrađena su i Zaključna razmatranja Komiteta u odnosu na inicijalni izveštaj Republike Srbije.
- 36 *Concluding observations on the initial report of Australia, adopted by the Committee at its tenth session (2-13 September 2013)*, CRPD/C/AUS/CO/1, 21.10.2013. (u daljem tekstu: Australia 2013), paras. 16-17, 2; *Concluding observations on the initial report of Mauritius, Adopted by the Committee at its fourteenth session (17 August-4 September 2015)*, CRPD/C/MUS/CO/1, 30.9.2015. (u daljem tekstu: Mauritius 2015), paras. 11-12, 2–3; *Concluding observations on the initial report of Brazil, Adopted by the Committee at its fourteenth session (17 August-4 September 2015)*, CRPD/C/BRA/CO/1, 29.9.2015. (u daljem tekstu: Brasil 2015), 2–3, paras. 14-15.
- 37 Carolyn Frohmader, Leanne Dowse, Aminath Didi, *op. cit.*, 18–19.

pojave u različitim segmentima negativne prakse kada je reč o kršenju prava na jednakost i ravnopravnost. Interseksijska diskriminacija se dakle mora posmatrati kao odraz međuzavisnosti samih prava koja su onemogućena ili ugrožena, ne kao niz nezavisnih epizoda u životu žene, u kojima je dovoljno opredeliti pretežno nadležnu instituciju koja bi mogla da pruži neku vrstu asistencije, pomoći i podrške.

Druga je posvećena efikasnoj percepciji višestruke i interseksijske diskriminacije – njenom prepoznavanju u normativnom okviru u odnosu na rod i invaliditet (ali i neka druga lična svojstva, kao što je migrancki ili izbeglički status), odnosno u praksi primene propisa kroz statističke podatke u uključivanju ovih žena.³⁸ Ovo je logičan fokus kada je reč o obavezama države da prate „život“ norme. Ukoliko se ne može videti putem postojećih instrumenata nadzora nad primenom zakona – kako je često slučaj u praksi – država ne može adekvatno reagovati na neprimenu, ili lošu primenu, normativnog i strateškog okvira, odnosno na odsustvo rezultata primenjenih mera i programa.

Kada je reč o obrazovanju, Komitet najčešće ukazuje na probleme razumnog prilagođavanja³⁹, posebnih obuka za nastavnike koji rade sa decom sa invaliditetom⁴⁰, mera protiv bulinga⁴¹ i donošenje inkluzivnih politika⁴² u cilju povećanja učešća dece sa invaliditetom u obrazovnom sistemu.

Otežan pristup ženama sa invaliditetom tržištu rada prepoznat je kroz neke karakteristične probleme, kao što su nedostatak inicijativa za veće uključivanje osoba sa invaliditetom na tržište rada⁴³, diskriminacija u vrednova-

38 *Concluding observations on the initial report of Sweden, Adopted by the Committee at its eleventh session (31 March–11 April 2014)*, CRPD/C/SWE/CO/1, 12.5.2014. (u daljem tekstu: Sweden 2014), 3, para. 13-14; *Concluding observations on the initial report of Germany, Adopted by the Committee at its thirteenth session (25 March–17 April 2015)*, CRPD/C/DEU/CO/1, 13.5.2015. (u daljem tekstu: Germany 2015), 3, paras. 15-16; *Concluding observations on the initial report of the Czech Republic, Adopted by the Committee at its thirteenth session (25 March–17 April 2015)*, CRPD/C/CZE/CO/1, 15.5.2015. (u daljem tekstu: Czech Republic 2015), 2–3, paras. 13-14; Mauritius 2015, 2–3, paras. 11–12.

39 Australia 2013, 6, paras. 45-46; *Concluding observations on the initial report of Denmark, Adopted by the Committee at its twelfth session (15 September–3 October 2014)*, CRPD/C/DNK/CO/1, 30.10.2014. (u daljem tekstu: Denmark 2014), 8, para. 52–53; *Concluding observations on the initial report of New Zealand, Adopted by the Committee at its twelfth session (15 September–3 October 2014)*, CRPD/C/NZL/CO/1, 31.10.2014. (u daljem tekstu: New Zealand 2014), 6, paras. 49-50; Germany 2015, 8, paras. 45–46; Brasil 2015, 6, para. 44–45; Mauritius 2015, 6, para. 33–34.

40 Denmark 2014, paras. 52–53, 8; Germany 2015, paras. 45-46, 8; Mauritius 2015, paras. 33-34, 6.

41 New Zealand 2014, 6, paras. 49–50; Sween 2014, 6, paras. 47–48.

42 Australia 2013, 6, para 45-46; Denmark 2014, 3, paras. 19; Germany 2015, 8, paras. 45–46; Brasil 2015, 6, paras. 44-45. Češkoj i Mauricijusu se zamera segregacija kao posledica nedovoljnih napora da se kroz politike i praksu stvore uslovi za inkluziju dece sa invaliditetom u redovno obrazovanje: Czech Republic 2015, 6–7, paras. 47–48; Mauritius 2015, 6, paras. 33–34.

43 Australia 2013, 7, paras. 49–50; Denmark 2014, 3, paras. 19; Czech Republic 2015, 7, paras. 51–52; Brasil 2015, 7, paras. 4849; Mauritius 2015, 7, paras. 37–38.

nju rada osoba sa invaliditetom⁴⁴, nepostojanje jasnih odredbi o razumnom prilagođavanju radnog prostora kod poslodavca⁴⁵. Komitet je u odnosu na neke države naročito izrazio zabrinutost zbog segregacije na tržištu rada ali i nedovoljnih mera da se osobe sa invaliditetom pripreme za konkurentan nastup na tržištu rada⁴⁶, dok je u nekim slučajevima naročito ukazivao na značajno niži procenat radne angažovanosti žena sa invaliditetom, u odnosu na muškarce sa invaliditetom⁴⁷, kao i na nepoštovanje uspostavljenog sistema kvota pri zapošljavanju osoba sa invaliditetom⁴⁸.

Nepostojanje efikasnog nacionalnog sistema za praćenje implementacije odredaba CRPD, takođe predstavlja jedan od češćih zaključaka Komiteta.⁴⁹ U tom kontekstu se Komitet naročito zalaže za detaljno i pravovremeno informisanje organizacija civilnog društva o implementaciji Konvencije, a naročito pristup organizacijama osoba sa invaliditetom sistemima praćenja implementacije.⁵⁰ Statistička obrada i desegregacija podataka u odnosu na više faktora, od ogromne su važnosti. Tako, kao i na primeru Jordana koji je naveden u prethodnom delu teksta, praksu višestruke diskriminacije otkrivaju i podaci o stopama zaposlenosti muškaraca i žena sa invaliditetom u manje i srednje razvijenim državama. U ispitanih 29 država, rodni jaz u stopi zaposlenosti iznosio je u Centralnoj Aziji 26%, 12% in Podсахarskoj Africi, 11% u Okeaniji i 12% u Latinskoj Americi i na Karibima, u korist muškaraca sa invaliditetom.⁵¹

Mogu se uočiti razni negativni trendovi kada je reč o višestrukoj diskriminaciji žena sa invaliditetom. Na njih se ukazuje i u najvećem broju pojedinačnih razmatranja mera koje su države sprovele, ili propustile da sprovedu. Svakako je najznačajnije primetiti da se države i dalje pretežno rukovode jednodimenzionalnim pristupom u sprečavanju diskriminacije, kao i da drugačije inicijative koje su fokusiraju na više faktora istovremeno, za sada pretežno proističu iz rada međunarodnih i nacionalnih organizacija civilnog društva. Sprečavanje diskriminacije svakako zavisi i od opšteg stanja razvoja

44 Australia 2013, paras. 49-50, 7; New Zealand 2014, para. 57-58, 7; Czech Republic 2015, para. 51-52, 7.

45 Denmark 2014, 8, paras. 58-59.

46 Germany 2015, 8, paras. 49-50; Mauritius 2015, 7, para. 37-38. U vezi sa ovim problemom trebalo bi naglasiti i da su sve učestalija mišljenja da ni specijalizovana preduzeća za zapošljavanje osoba sa invaliditetom ne predstavljaju adekvatno rešenje, jer suštinski dovode do segregacije i izolacije ovih lica. Videti: Jovana Rajić, „Problem zapošljavanja lica sa invaliditetom“, *Strani pravni život*, 3/16, 173-189.

47 Czech Republic 2015, paras. 51-52, 7; Brasil 2015, 7, para. 48-49.

48 Brasil 2015, 7, paras. 48-49.

49 Australia 2013, 8, paras. 57-58; Denmark 2014, 10, para. 66-67; Sweden 2014, 8, para. 61-62; Germany 2015, 10, para. 61-62; Czech Republic 2015, 8, paras. 61-62; Mauritius 2015, 8, paras. 4546.

50 Ove preporuke se u pojedinim razmatranjima Komiteta direktno vezuju za žene sa invaliditetom. Videti na primer: New Zealand 2014, 3, para. 16; Brasil 2015, 8, paras. 59-60.

51 Commonwealth Disabled People Forum (CDPF), *Disabled Women and Girls Policy Paper 2020*, 7.

u državi – kako ekonomskog tako i društvenog, naročito u smislu razvijene kulture poštovanja ljudskih prava. Krizsan, Skjeie i Squires međutim navode da ni među evropskim državama stanje nije zadovoljavajuće, odnosno da čak ni one najnaprednije među njima, kao što su skandinavske zemlje, uglavnom poznaju samo jednodimenzionalni koncept diskriminacije. U nekim drugim delovima Evrope, kao što su istočnoevropske države, tek se razvijaju redovne antidiskriminacione politike, a ni u nekim drugim državama u kojima one već postoje (Italija, Španija, Portugal) njihova implementacija ne ide kako je planirano.⁵²

Međutim, postoji trend percepcije i suočavanja sa interseksijskom diskriminacijom, koji je aktuelan pre svega u pojedinim državama Evrope ali se takav model može lako i brzo primeniti i u drugim delovima sveta. U tom smislu se može reći da se sve države pri potencijalnom rešavanju ovog problema suočavaju sa identičnim izazovima koji inače postoje u borbi protiv diskriminacije – sa jedne strane su prisutne duboko ukorenjene predrasude i stereotipno posmatranje grupa sa nekim ličnim svojstvom; sa druge strane, one tradicionalno sporo reaguju i u organizacionom smislu (kao kada je reč o statističkom posmatranju interseksijske diskriminacije) i pri usvajanju suštinski mera za koje bi trebalo izdvojiti značajnija finansijska sredstva (kao kada je reč o razumnom prilagođavanju). Za sada nije moguće sačiniti neki globalni model uspešnih aktivnosti države ali je važno primetiti da pojedinačni naponi u određenim okolnostima mogu dati zadovoljavajuće rezultate.

V OSNOVE SISTEMA U KOJEM JE PREPOZNATA INTERSEKCIJSKA DISKRIMINACIJA ŽENA SA INVALIDITETOM

Kako bi izgledao sistem koji prepoznaje interseksijsku diskriminaciju i štiti žene sa invaliditetom od višestruke diskriminacije?

Prvi korak je percepcija da žene sa invaliditetom nisu homogena grupa.⁵³ Njih spajaju dva lična svojstva; mnoga druga, uključujući i ona koja imaju znatan uticaj na njihov ukupan položaj i ostarivanje niza prava, ne moraju se podudarati ili čak mogu biti dijametralno suprotna.⁵⁴ Žene sa invaliditetom koje dolaze iz socijalno ugroženih porodica mogu se smatrati višestruko ranjivim. Sa druge strane, žene sa invaliditetom koje dolaze iz finansijski dobro

52 Andrea Krizsan, Hege Skjeie, Judith Squires, *A Theoretical Framework in Institutionalizing Intersectionality. The Changing Nature of European Equality Regimes*, 2012, 34. Preuzeto iz: Konstantina Davaki, Claire Marzo, Elisa Narminio, Maria Arvanitidou, *Discrimination Generated by the Intersection of Gender and Disability*, European Parliament – Directorate General for Internal Policies, Brussels, 2013, 34.

53 Cristina López Mayher, *op. cit.*, 26–27.

54 Ovo se odnosi i na različite vrste invaliditeta. Primer dobre prakse je iz Burkine Faso, gde je obuka žena sa invaliditetom bila usmerena ka ženama sa različitim oblicima invalidnosti te su se istovremeno koristili naratori, znakovni jezik i druge vrste pomagala kako bi se poruke jasno prenele svim učesnicama. *Ibid.*, 28–29.

situiranih porodica neće imati iste probleme kao pripadnice prethodno navedene grupe. Materijalno bogatstvo koje im stoji na raspolaganju svakako pri tome nije ni jedina, ni ključna tačka razdvajanja. Žena sa invaliditetom koja ima podršku porodice i prijatelja, lakše će prevazići neke prepreke i ostvariti se na nekom polju društvenog života, nego ona koja trpi odbacivanje porodice i/ili porodično nasilje – i ovde finansijska sigurnost ne igra važnu ulogu. Ukoliko međutim država ignoriše njihove potrebe za razumnim prilagoda- vanjem javnog prostora, nijedna od njih neće moći da ostvari – na primer – pravo na zdravstvenu zaštitu ili pravo na pristup pravdi (određenim državnim institucijama). Njihov invaliditet je identitet koji one dele; mere koje ciljaju na njihove druge lične karakteristike ne moraju međutim dati podjednake rezultate – naprotiv to se najčešće neće dogoditi. Lokalni i mikro (porodični, poslovni) kontekst svake pojedinke je takođe izuzetno važan, jer direktno utiče na način na koji će ona doživeti neku meru podrške, primeniti je (ili ne) i kako će ta mera efektivno promeniti njen položaj u smislu lakšeg uživanja nekog prava i vršenja neke društvene uloge. Ne treba pri tome zanemariti rodnu dimenziju koja je zajednička svim ženama – ni jedna ni druga žena iz primera neće moći da ostvare pravo na beneficije iz neplaćenog kućnog rada.

Sledeći korak trebalo bi da bude mapiranje relevantnih aktera. Države imaju obavezu da primene član 6. kao i osnovne standarde uživanja ljudskih prava, kroz tri vrste ponašanja o kojima je već bilo reči. Ali velika podrška državi moraju biti organizacije civilnog društva, kao i drugi akteri koji imaju informacije o stvarnim problemima i stvarnim potrebama ciljnih grupa. To mogu, na primer, biti strukovna udruženja nastavnika, koji će inicirati posebno usavršavanje za rad sa devojkama sa invaliditetom. Ili privredna komora koja će pomoći u monitoringu mera pozitivne akcije usmerene ka zapošljavanju žena sa invaliditetom, koje su njeni članovi dužni da primene. Mogu biti i lekarske komore, ili komora lekara medicine rada, koji će se zalagati za drugačiji pristup proceni radne sposobnosti. Akteri su dakle izuzetno raznovrsni i ne može se unapred govoriti o nekom njihovom univerzalnom pobrojavanju, jer će svakako specifične okolnosti u jednoj zemlji, ili jednom regionu, diktirati ko ima iskustvene i organizacione kapacitete da učestvuje u kreiranju i realizaciji ovih politika.

Mere koje se preduzimaju moraju se adaptirati potrebama na terenu. One ne smeju biti statične, zakasnele, okoštale i formalne, već moraju biti novelirane u skladu sa podacima koji se dobijaju o njihovoj implementaciji. Ako su podaci nezadovoljavajući, moraju se identifikovati problemi u primeni – da li su oni u samoj meri (koja je neefikasna, neprimenjiva, ili jednostavno ne čini nikakvu razliku na terenu) ili u okolnostima u kojima se ta mera sprovodi. Tokom vremena, potrebe i prioriteti će se menjati, i to se mora konstatovati i kroz adaptaciju stanju u praksi. Ovo se ne odnosi samo na početni period primene neke mere, koji je svakako kritičan u smislu praćenja efekata, već i na kasnije periode kada se – možda baš zbog uspešnosti preduzetih mera – potrebe žena sa invaliditetom menjaju, razvijaju, usmeravaju ka nekim drugim ciljevima nakon što su bazični standardi uživanja nekog prava dosti-

gnuti. Uloga samih žena sa invaliditetom koje dele razmenjuju informacije sa donosiocima odluka, neprocenjivo je važna.

Efikasnost sistema koja je već više puta pomenuta, samo je jedna od važnih komponenti. Druga, podjednako značajna, jeste njegova merljivost i izvodljivost. Zbog toga je na primer u Paragvaju izvršena revizija Nacionalnog akcionog plana za prava osoba sa invaliditetom, koja je uključila sistem indikatora dostignute implementacije, kao i mehanizme prikupljanja podataka i njihove obrade kako bi se realizacija indikatora verno predstavila i objektivno evaluirala.⁵⁵ Smisao ovakvih intervencija jeste pre svega u tome da se faktički promeni stanje na terenu, tretman i dostupnost prava ženama sa invaliditetom. Formalno priznanje tih prava, kako je već naglašeno, samo je jedna – i to početna – karika u lancu obaveza države, koja se mora starati o tome da se proklamovana prava zaista i uživaju, i to na način koji odgovara njihovom smislu postojanja. (Ne) realizacija određenih indikatora jasno ukazuje na sistemske ili druge nedostatke koji se moraju otkloniti. Sa druge strane, uspešna realizacija indikatora daje jasnu sliku u kojem pravcu se moraju usmeriti dalji napori ka sledećim stepenima kvaliteta uživanja prava. Konačno, samo postojanje sistema indikatora koji se redovno prate podrazumeva da postoji i institucija (jedna ili više njih) koja poseduje kapacitete i znanja potrebna za prikupljanje i obradu podataka vezanih za realizaciju indikatora, što podstiče i transparentnost rada državnih institucija ali i njihovo osnaživanje za obavljanje ovakvih kompleksnih zadataka.⁵⁶

Dakle, praćenje i razvrstavanje podataka od izuzetne je važnosti za praćenje potreba i rizika, ali i efekata preduzetih mera. Razvrstavanje podataka prema važnim faktorima je od suštinskog značaja – i sam Komitet insistira na razvrstavanju podataka prema polu, kako bi se utvrdilo eventualno postojanje višestruke diskriminacije. I Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena u opštem komentaru 18 daje državama istu preporuku.⁵⁷

U situaciji kada je otežan ili onemogućen pristup obrazovanju i zapošljavanju ženama sa invaliditetom rezultat kulturoloških predrasuda koje su duboko utemeljene u svesti ljudi, države moraju reagovati u pravcu promene načina razmišljanja i vrednosnih uzora koji se upotrebljavaju. Budući da se takva vrsta promena ne dešava brzo i da je ponekad potrebno raditi decenijama da bi se došlo do merljivih, konkretnih rezultata, često se primenjuje strategija da se uvode kvote u obrazovanju i pri zapošljavanju kao vrsta kratkoročnog rešenja, dok se uporedo radi na trajnijim i dugoročnijim merama. U kombinaciji sa treninzima i edukacijama ljudi kako bi se percepcija žena sa

55 *Ibid.*, 13.

56 U Paragvaju se uporedo sa stvaranjem sistema indikatora radilo i na osnaživanju mreže organizacija civilnog društva koje se bave pravima i problemima osoba sa invaliditetom i one koje se bave pravima žena, a koje su prepoznate kao važni saveznici u ostvarivanju preuzetog zadatka praćenja ispunjenja postavljenih ciljeva. *Ibid.*, 14.

57 CEDAW Committee and the CRC Committee, Joint General Recommendation No. 31/ General Comment No. 18 on harmful practices, UN Doc. CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, 14 November 2014.

invaliditetom promenila, one mogu dati zadovoljavajuće početne rezultate.⁵⁸ Ne čudi stoga što sistem kvota poznaju mnoge evropske zemlje. Kvote u zapošljavanju su uglavnom postavljene fleksibilno, imajući u vidu veličinu poslodavca i realnu ponudu radne snage određenog radnog profila. Varijabilne kvote postoje u Nemačkoj, Austriji, Holandiji. Sa druge strane, u Mađarskoj, Poljskoj, Austriji, Nemačkoj, Češkoj i Rumuniji, poslodavci mogu umesto poštovanja kvota pristati da uplaćuju određene novčane iznose. U situacijama kada nema dovoljno adekvatno obrazovanih osoba sa invaliditetom na tržištu rada za delatnost kojom se poslodavac bavi, ili ukoliko sama delatnost nije poveziva sa većim brojem formi invaliditeta, ovakvo rešenje omogućava benefite za osobe sa invaliditetom na posredan način, kroz finansiranje programa njihovog obrazovanja, osnaživanja, uključivanja u društvene aktivnosti na druge načine. U Nemačkoj postoji i posebna kvota za žene sa invaliditetom ali samo u javnom sektoru.⁵⁹ Problem je međutim što ovakvi sistemi ne prepoznaju višestruku diskriminaciju (osim Nemačke koja poznaje poseban sistem kvota za žene ali samo u javnom sektoru). To dovodi do posledica da žene sa invaliditetom u određenim nepovoljnim okolnostima mogu doći u poziciju da ne mogu imati koristi niti od kvota za osobe sa invaliditetom, niti od onih koje se uvode radi uspostavljanja rodne jednakosti.

Preduslov pojavljivanja na tržištu rada, kako bi se kvote uopšte mogle primeniti, jeste da žene sa invaliditetom ostvare određeni stepen i vrstu obrazovanja, odnosno stručnog osposobljavanja ili usavršavanja. Inkluzivno obrazovanje je stoga prvi korak ka stvaranju boljih preduslova za zapošljavanje žena sa invaliditetom, i predstavlja dugoročno ulaganje u rešavanje više problema koji se vezuju za ostvarivanje prava na obrazovanje i potom funkcionalno povezanog prava na rad, ali i za ostvarivanje veće finansijske, profesionalne i socijalne samostalnosti žena sa invaliditetom. Konačno, i u obrazovanju i na radu država mora ne samo nametnuti kroz normativnu obavezu, već i podržavati i asistirati u realizaciji prava na razumno prilagođavanje mesta za učenje, odnosno za rad. Država to može činiti kako direktnim davanjima, tako i indirektno kroz predviđanje određenih benefita obrazovnim ustanovama i poslodavcima.

VI ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Države moraju učiniti suštinske napore kako bi se suprotstavile intersekcijskoj diskriminaciji. Ovo pre svega znači odreći se jednodimenzionalnog pristupa i prepoznati osnovne antidiskriminacione standarde pri višestrukoj diskriminaciji. Oni će naravno biti opšteg tipa; pojedinačne kategorije intersekcijske diskriminacije treba prepoznati u strateškim i podzakonskim dokumentima, i na osnovu njih pokrenuti aktivnosti u pravcu prevencije, rekacije i sankcije. Osnovi ovakvog sistema leže u pristupu da treba staviti ženu sa invaliditetom u centar i mrežu podrške i zaštite graditi oko njenih potreba. A neke od tih potreba su već sasvim prepoznate.

58 Konstantina Davaki, Claire Marzo, Elisa Narminio, Maria Arvanitidou, *op. cit.*, 57.

59 *Ibid.*, 47–48.

Da bi država *zaštitila*, mora se obezbediti pristup pravdi, efikasni i dostupni mehanizmi zaštite koji će suštinski uticati na sankciju ali i na prevenciju ponavljanja diskriminatornog ponašanja. U tom smislu se može govoriti ne samo o sudskim i kvazisudskim telima i postupcima, već i o nezavisnim telima (kao što je ombudsman) koja pored procene kršenja principa jednakosti i ravnopravnosti imaju i edukativni potencijal, naročito prilikom obraćanja javnosti i javnih analiza slučajeva intersekcijaska diskriminacije.

Konkretne mere, kao što su opisani sistem kvota, svakako daju rezultate na kratak rok. One međutim moraju biti komplementarno implementirane sa nizom drugih mera, koje su usmerene na promenu svesti, dakle na duži rok. Treninzi za stručno osoblje koje pruža usluge ženama sa invaliditetom, ili je na drugi način povezano sa ostvarivanjem nekog njihovog prava, mogu biti odlična investicija u razbijanje predrasuda o ženama sa invaliditetom koji dovode do njihovog diskriminisanja. Ne treba se pri tome zadržati samo na osoblju u školama – iako je to važan segment koji Komitet posebno ističe u više navrata – već bi trebalo edukovati sve učesnike u sistemu, kao što su zdravstveni radnici, socijalni radnici i drugi pružaoci usluga socijalne zaštite. Poslodavci bi mogli preko svojih poslodavačkih udruženja ili komora da budu edukovani o radnim i stručnim sposobnostima žena sa invaliditetom.⁶⁰

Intersekcijaska diskriminacija je kompleksne prirode i često obuhvata i dopunske negativne faktore koji utiču na položaj pojedinca. Ne smeju se zbog toga zaboraviti ni drugi identiteti žena sa invaliditetom. Samo sistem koji je načinjen kao dovoljno fleksibilan da obuhvati i/ili da se suprotstavi svim faktorima koji dovode do diskriminacije na adekvatan način, pri tome jasno razlikujući jednokratne od stalnih potreba, kao i domete kratkoročnih intervencija u odnose na dugoročne postavljene ciljeve, može imati šanse za dugoročni uspeh. Takvog sistema u oblastima obrazovanja, zapošljavanja i rada za sada nema, ali se njegovi obrisi mogu sasvim jasno potcrtati kroz proučene dobre prakse.

SPISAK LITERATURE

- Association for Women's Rights in Development, 'Intersectionality: A Tool for Gender and Economic Justice', *Women's Rights and Economic Change*, No. 9, August 2004.
- Babović Marija i Reljanović Mario, *Seksualno uznemiravanje u Republici Srbiji*, OEBS, Beograd, 2020, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/5/473256.pdf>.
- Campbell Meghan, 'CEDAW and Women's Intersecting Identities: A Pioneering Approach to Intersectional Discrimination', *Oxford University Working Paper*, Vol. 2, No. 3, February 2016.
- CEDAW Committee and the CRC Committee, Joint General Recommendation No. 31/ General Comment No. 18 on harmful practices, UN Doc. CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, 14 November 2014.

⁶⁰ *Ibid.*, 71.

- CEDAW Committee, General Recommendation No. 28 on the core obligations of States parties under article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, UN Doc. CEDAW/C/GC/28, 16 December 2010.
- Committee on the Rights of Persons with Disabilities, *General comment No. 3 (2016), Article 6: Women and girls with disabilities*, CRPD/C/GC/3.
- Commonwealth Disabled People Forum (CDPF), *Disabled Women and Girls Policy Paper 2020*.
- Concluding observations on the initial report of Australia, adopted by the Committee at its tenth session (2-13 September 2013), CRPD/C/AUS/CO/1, 21.10.2013.
- Concluding observations on the initial report of Brazil, Adopted by the Committee at its fourteenth session (17 August – 4 September 2015), CRPD/C/BRA/CO/1, 29.9.2015.
- Concluding observations on the initial report of Denmark, Adopted by the Committee at its twelfth session (15 September – 3 October 2014), CRPD/C/DNK/CO/1, 30.10.2014.
- Concluding observations on the initial report of Germany, Adopted by the Committee at its thirteenth session (25 March – 17 April 2015), CRPD/C/DEU/CO/1, 13.5.2015.
- Concluding observations on the initial report of Mauritius, Adopted by the Committee at its fourteenth session (17 August – 4 September 2015), CRPD/C/MUS/CO/1, 30.9.2015.
- Concluding observations on the initial report of New Zealand, Adopted by the Committee at its twelfth session (15 September – 3 October 2014), CRPD/C/NZL/CO/1, 31.10.2014.
- Concluding observations on the initial report of Sweden, Adopted by the Committee at its eleventh session (31 March – 11 April 2014), CRPD/C/SWE/CO/1, 12.5.2014.
- Concluding observations on the initial report of the Czech Republic, Adopted by the Committee at its thirteenth session (25 March – 17 April 2015), CRPD/C/CZE/CO/1, 15.5.2015.
- CRPD General Comment No. 2 (CRPD/C/GC/2), General comment No. 2 (2014), Article 9: Accessibility.
- Davaki Konstantina, Marzo Claire, Narminio Elisa and Arvanitidou Maria, *Discrimination Generated by the Intersection of Gender and Disability*, European Parliament – Directorate General for Internal Policies, Brussels, 2013.
- Fredman Sandra, *Discrimination Law*, Claredon, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- Frohmaner Carolyn, Dowse Leanne and Didi Aminath, *Preventing Violence against Women and Girls with Disabilities*, The University of New South Wales, Sydney, 2015.

- Handicap International (Humanity & Inclusion), *Education, girl, disability: an equation to solve, Ensuring the right to education for girls with disabilities in the Sahel*, Factsheet January 2021.
- Krizsan Andrea, Skjeie Hege and Squires Judith, *A Theoretical Framework in Institutionalizing Intersectionality The Changing Nature of European Equality Regimes*, Palgrave Macmillan, London, 2012.
- López Mayher Cristina, *Bridging the Gap II: The Empowerment of Women and Girls with Disabilities, A Compilation of Implemented Activities and Identified Best Practices 2018-2020*, Brussels, 2021.
- Matijević Milica, *Substantive Equality and the Limits of Law*, PhD dissertation, Faculty of Law, University of Florence, Florence, 2018.
- May M. Vivian, *Pursuing Intersectionality. Unsettling Dominant Imaginaries*, Routledge, London, 2015.
- Rajić Jovana, „Problem zapošljavanja lica sa invaliditetom“, *Strani pravni život*, br. 3/16, 173–189.
- Rajić Čalić Jovana, „Posebna zaštita žene za vreme trudnoće, porodiljskog odsustva i odsustva radi nege deteta u Srbiji i u uporednom pravu“, *Radno i socijalno pravo*, br. 2/2019, Udruženje za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije, 337–353.
- Rajić Čalić Jovana, Stanić Miloš, „Nošenje verskih obeležja na radnom mestu, razumno prilagođavanje i slučaj Eveida“ u Miroslav Đorđević (ur.), *Preispitivanje klasičnih ustavnopravnih shvatanja u uslovima savremene države i politike* (Institut za uporedno pravo, Beograd, 2021), 363–373.
- Reljanović Mario, „Značaj antidiskriminacionih mera u oblasti rada u pristupnim pregovorima Republike Srbije sa EU u okviru poglavlja 19 i 23“, u Nataša Mrvić Petrović, Nikolina Grbić Pavlović (ur.), *Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama (Acquis Communautaire) Evropske unije – stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih* (III međunarodni naučni skup, Banja Luka, 2019), 197–214.
- Report of the Secretary-General, *In-depth study on all forms of violence against women*, General Assembly A/61/122/Add.1, 6.7.2006.
- Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, General Assembly A/67/150, 3.8.2012.
- Truscan Ivona and Bourke-Martignoni Joanna, ‘International Human Rights Law and Intersectional Discrimination’, *The Equal Rights Review*, Vol. 16, 2016, 103–131.
- United Nations Economic and Social Commission for Western Asia, *Mapping Inequity: Persons with Physical Disabilities in Jordan*, 2010.
- Women Enabled International Guide to CRPD General Comment No. 3: Women and Girls with Disabilities*, 2017.
- Ziegler Stefanie, *Desk study on the intersection of Gender and Disability in international development cooperation*, GIZ & Handicap International, München, 2014.

Dr. Mario Reljanović,
Research Associate,
Institute of Comparative Law (Serbia)

INTERSECTIONAL AND MULTIPLE DISCRIMINATION OF GIRLS AND WOMEN WITH DISABILITIES IN EDUCATION AND EMPLOYMENT: STATE PARTIES' OBLIGATIONS ACCORDING TO ARTICLE 6 OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Abstract

Article 6 of the Convention on the rights of persons with disabilities (CRPD) considers multiple discrimination of girls and women with disabilities. It imposes state parties obligation to “take all appropriate measures to ensure the full development, advancement and empowerment of women, for the purpose of guaranteeing them the exercise and enjoyment of the human rights and fundamental freedoms set out in the present Convention”. These obligations are discussed and further developed in the General Comment No. 3 of the Committee on the Rights of Persons with Disabilities in 2016.

The research is focused on two specific goals. The first is to explore perception and analyse in greater details individual types of obligations of states based on Article 6 of the CRPD. The second part of the research aimed on critical observation of the practical activities of states in this regard, with a special focus on Serbia.

The basic research tasks that have been set are related to: the necessity of proactive action of states in order to prevent and sanction intersectional and multiple discrimination of girls and women (“The obligation to fulfill imposes an ongoing and dynamic duty to adopt and apply the measures needed to secure the development, advancement and empowerment of women with disabilities.”); the duality of the action of the state, which at the same time must normatively shape protection against discrimination and act on measures that will be aimed at developing awareness and measures to encourage *de facto* equality of girls and women with disabilities.

The research is limited to discrimination in education and labour market, having in mind the breadth of the potential scope of work, as well as the fact that these two functionally related components are indicative when good and bad practices, systemic and structural discrimination are observed.

Key words: *Girls and women with disabilities; Intersectional and multiple discrimination; Right to education; Right to employment; Convention on the Rights of Persons with Disabilities.*